

Obserwacja uczniów przez nauczycieli w procesie orientacji zawodowej

Wychodząc z założenia przyjętego powszechnie w polskiej współczesnej teorii pedagogicznej, że orientacja zawodowa jest procesem wychowawczym, trwającym przez wiele lat, gdzie głównym organizatorem działań jest szkoła, a celem jej jest pomoc uczniom w prawidłowym wyborze zawodu i kierunku dalszej nauki – uznano za konieczne wypracowanie metod i środków, które pomogą nauczycielom w prowadzeniu tej działalności¹.

Do istotnych warunków prawidłowego wyboru zawodu należy zgodność posiadanych przez kandydata właściwości psychofizycznych z wymaganiami, jakie stawia pracownikom wybierany zawód. Do tych właściwości należą zdolności, zainteresowania, cechy charakteru i temperamentu oraz warunki fizyczne i zdrowotne, które określają tzw. przydatność zawodową². Oczy-

¹ Teza o wychowawczym charakterze orientacji zawodowej została w Polsce wyraźnie postawiona po II wojnie światowej. Znalazła ona wyraz w szeregu zarządzeń ministra oświaty zobowiązujących szkoły do działalności wychowawczej na tym polu i wskazujących metody i środki (w tym również metodę obserwacji uczniów przez nauczycieli) służące realizacji procesu orientacji zawodowej przez szkoły. Por.: *Okólnik ministra oświaty nr 43 z dnia 30 XII 1959 r. w sprawie przygotowania młodzieży w szkołach podstawowych do wyboru zawodu* (Dz. U. Min. Ośw. z 30 I 1960, nr 1, poz. 10). O aktualności i randze zagadnienia orientacji zawodowej świadczy *Uchwała Rady Ministrów nr 110 z dnia 3 V 1974 w sprawie doskonalenia i rozwoju systemu orientacji i poradnictwa zawodowego* (Mon. Pol. z 31 V 1974, nr 19, poz. 112). Potwierdzają to także zorganizowane przez Ministerstwo Oświaty i Wychowania badania nad orientacją szkolną i zawodową w ramach problemu węzłowego „Modernizacja systemu oświaty w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym”.

² Zob. np.: *Szkoła – Zawód – Praca*, cz. III: K. Sokał, *Ocena właściwości fizycznych warunkujących przydatność do zawodu*; J. Kępczowska, *Ocena właściwości psychicznych warunkujących przydatność do zawodu*; K. Sokał, *Wytyczne do oceny fizycznej przydatności do wybranego zawodu*; K. Sokał, *Przydatność dziewcząt do nauki i pracy w zawodach technicznych*, Warszawa 1969, s. 111–152; A.E. Gołomsztołk, *Psychologiczne i medyczne problemy orientacji zawodowej* (w:) *Szkoła i wybór zawodu*, praca zbiorowa pod red. A.E. Gołomsztołka, Warszawa 1972, s. 68–146; S. Baścik, *Wybór zawodu a szkoła*, Warszawa 1974, s. 35–52; J. Thomas, *Edukacyjne problemy współczesnego świata*, Warszawa 1980, s. 54–74.

wiście, przy wyborze zawodu musi się uwzględniać również potrzeby społeczne, tj. potrzeby kadrowe gospodarki i kultury narodowej oraz perspektywy rozwojowe w tym zakresie.

Tak więc dla udzielenia porad dotyczących wyboru zawodu i kierunku dalszej nauki należy dążyć do ustalenia przydatności zawodowej ucznia, a także do wzmacniania i rozwijania tej przydatności. To ostatnie dotyczy szczególnie strony psychicznej ucznia.

Jedną z ważnych metod poznawania osobowości ucznia, a także jego właściwości fizycznych i zdrowotnych jest obserwacja nauczycielska. Znaczenie takiej obserwacji jest powszechnie podkreślane w literaturze pedagogicznej, w tym również dotyczącej orientacji zawodowej. Analiza literatury przedmiotu³ pozwoliła określić warunki, jakie musi spełniać obserwacja nauczycielska, aby mogła przedstawiać wysoką wartość dla orientacji zawodowej. A oto i one:

1. Obserwacja nauczycielska musi być *s y s t e m a t y c z n a*, to znaczy prowadzona przez okres kilku lat, ujmująca osobowość ucznia w sposób biograficzny, z dostrzeganiem głównie pozytywnych cech dziecka, stanowiących podstawę do właściwego ukierunkowania zawodowego. Powinno się ją rozpoczynać ok. 11 roku życia ucznia i prowadzić do czasu ukończenia przez niego nauki w szkole ogólnokształcącej.

2. Powinna być *w s z e c h s t r o n n a*, to jest prowadzona przez wielu nauczycieli w różnych sytuacjach szkolnych – lekcyjnych i pozalekcyjnych, a także pozaszkolnych, gdyż wiele cech charakteru, temperamentu, uzdolnień, zainteresowań, właściwości fizycznych i zdrowotnych ujawnia się głównie w sytuacjach pozalekcyjnych, czyli w warunkach swobodnego działania, w pełni spontanicznego.

3. Obserwacja nauczycielska powinna być także *u k i e r u n k o w a n a* wykazem cech podlegających obserwacji, które mają szczególne znaczenie dla określenia przydatności zawodowej.

4. Wyniki obserwacji winny być *u z u p e ł n i o n e* danymi o uczniu uzyskanymi z innych źródeł, do których zaliczyć należy: wywiad z rodzicami na temat aspiracji i planów zawodowych oraz stanu zdrowia ucznia, wyniki badań lekarskich, wyniki specjalistycznych badań i porad psychologicznych, wywiady i ankiety skierowane do uczniów nt. planów zawodowych, wytwory prac uczniowskich, osiągnięcia szkolne, oceny pracy w kołach zainteresowań itp.

³ M. in.: T. Nowacki, *Teczka biograficzna ucznia*, Warszawa 1977, s. 28–63; M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1976, s. 117–145; Z. Zaborowski, *Wstęp do metodologii badań pedagogicznych*, Wrocław 1973, s. 174–185; B. Mieszowska, *Obserwacja jako metoda poznawania młodzieży dla potrzeb orientacji i poradnictwa zawodowego (w:) Orientacja i poradnictwo zawodowe w szkole podstawowej*, praca zbiorowa pod red. W. Rachalskiej, Warszawa 1980, s. 115–123; Z. Skorny, *Obserwacje i charakterystyki psychologiczne*, Warszawa 1964.

5. Obserwacja winna być u d o k u m e n t o w a n a, tzn. wyniki obserwacji i dane uzyskane z innych źródeł muszą być na bieżąco notowane w odpowiednich kartach i arkuszach celem uniknięcia zniekształceń wynikających z procesów zapominania. Całość takiej dokumentacji gromadzonej i przechowywanej przez kilka lat stanowi *Teczke Ucznia*.

6. Obserwacja winna być o b i e k t y w n a, co zagwarantowane jest włączeniem do prowadzenia obserwacji wielu nauczycieli uczących w danej klasie oraz zespołowym ocenianiem stopnia nasilenia cech osobowości ucznia podlegających obserwacjom nauczycieli. Ponadto obiektywność, a zarazem porównywalność wyników obserwacji jest możliwa dzięki zastosowaniu jednolitego systemu wskaźników ujętych w skali ocen, które stanowią podstawę oceny stopnia nasilenia poszczególnych cech osobowości.

7. Obserwacja i interpretacja jej wyników musi być s p r z ę ż o n a z o d d z i a ł y w a n i e m p e d a g o g i c z n y m, co wynika z przyjęcia tezy o wychowawczym charakterze orientacji zawodowej. Zgodnie z wychowawczym charakterem orientacji prowadzenie obserwacji i systematyczne gromadzenie różnorodnych danych o uczniu winno służyć nie tylko poznaniu jego osobowości i na tej podstawie udzielaniu porad szkolnych i zawodowych, ale również, jeśli nie przede wszystkim – kierowaniu jego rozwojem, stwarzaniu optymalnych warunków rozwoju jego zdolności i kształtowaniu odpowiednich zainteresowań, życzeń i planów zawodowych. Dodać należy, że poznanie ucznia jest warunkiem skuteczności wszelkiego działania wychowawczego, dlatego prowadzenie systematycznej i obiektywnej obserwacji jest przydatne nie tylko dla potrzeb orientacji zawodowej, ale dla popierania ogólnego rozwoju wychowanka.

Celem umożliwienia nauczycielom prowadzenia obserwacji uczniów zgodnej z powyższymi założeniami opracowywana jest i stosowana, szczególnie w zagranicznej praktyce szkolnej, odpowiednia dokumentacja ucznia. Przeprowadzona analiza kart, arkuszy obserwacyjnych, teczek i innych dokumentów stosowanych w Polsce, ZSRR, Rumunii, NRD, USA, Francji⁴ pozwala na sformułowanie pewnych uogólnień odnośnie do występujących tendencji w ich konstrukcji i notowaniu zgromadzonych danych o uczniu.

1. Cechą charakterystyczną kart i arkuszy obserwacyjnych układanych dla potrzeb orientacji jest zakładanie przez ich autorów konieczności prowadzenia obserwacji przez dłuższy okres czasu i notowania jej wyników w specjalnych kartach zbiorczych, obejmujących dane o uczniu zebrane

⁴ J. Janiszowska, *Zagadnienia orientacji i selekcji szkolnej*, Warszawa 1971; T. Nowacki, op. cit.; A. Janowski, *Poznawanie uczniów – zdobywanie informacji w pracy wychowawczej*, Warszawa 1975; D.G. Mortensen, A.M. Schuller, *Guidance in Today's Schools*, New York 1959, s. 340–445 (wzory dokumentacji szkolnej ucznia stosowanej w USA); dokumenty oryginalne stosowane w Polsce, ZSRR, Francji, będące w posiadaniu autora.

w niektórych przypadkach w ciągu całego okresu nauki w szkole podstawowej i średniej, a niekiedy nawet – okresu przedszkolnego (np. USA).

2. W dokumentacji stosowanej w praktyce szkolnej zaznacza się tendencja do prowadzenia obserwacji uczniów przez wielu nauczycieli oraz, np. w USA, dodatkowo przez specjalnie powołane służby poradnicze.

3. W zapisach wyników obserwacji i wywiadów przeważają obecnie tendencje do ilościowego ujmowania danych o uczniu w oparciu o skale ocen 3,5,8-punktowe; w instrukcjach do oceny cech podaje się słowne opisy symptomatycznych zachowań, wskazujących stopień nasilenia poszczególnych cech osobowości podlegających obserwacji i ocenie.

4. Zmniejszenie czasochłonności wypełniania kart i teczek uzyskuje się poprzez zmniejszenie liczby cech podlegających obserwacji i ocenie. Ponadto rezygnuje się ze stosowania opisów słownych natężenia występowania cech na korzyść ocen punktowych lub wyboru z listy cech najbardziej adekwatnych dla ucznia.

5. Równocześnie zaznacza się tendencja do gromadzenia drogą wywiadu, ankiet, badań specjalistycznych itp. różnorodnych danych o uczniu, gwarantujących wszechstronne jego poznanie.

Przedstawiona wyżej analiza warunków, jakie musi spełniać obserwacja prowadzona przez nauczycieli oraz uogólnienia dotyczące tendencji występujących w konstrukcji arkuszy obserwacyjnych i dokumentacji ucznia znalazły odbicie w projekcie *Teczki Ucznia*, opracowanym głównie dla potrzeb orientacji zawodowej w zespole badawczym Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego⁵. Projekt ten został wprowadzony eksperymentalnie do pracy siedmiu szkół podstawowych na terenie byłego województwa krakowskiego i kieleckiego⁶.

W skład *Teczki Ucznia*, przechowywanej przez wychowawcę klasy, wchodzi następujące karty: Karta Obserwacyjna Ucznia, Zbiorcza Karta Obserwacyjna Ucznia, Karta Szkolna Ucznia, Karta Rodzinna Ucznia, Karta Warunków Fizycznych i Zdrowotnych Ucznia, Karta Psychologiczno-Pedagogiczna Ucznia, Karta Porad Szkolnych i Zawodowych dla Ucznia.

Ze względu na interesujący nas problem obserwacji nauczycielskiej; jako metody poznawania uczniów, przedstawione zostaną bliżej karty służące notowaniu wyników obserwacji, tj. Karta Obserwacyjna Ucznia oraz Zbiorcza Karta Obserwacyjna Ucznia. Ponadto zasygnalizowana zostanie Karta Porad Szkolnych i Zawodowych dla Ucznia, jako szczególnie istotna dla organizowania przez szkołę procesu orientacji zawodowej.

⁵ Problem węzłowy 11.4. „Modernizacja systemu oświaty w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym”, temat X – Orientacja szkolna i zawodowa, koordynator: Instytut Badań Pedagogicznych w Warszawie na zlecenie Ministerstwa Oświaty i Wychowania.

⁶ W badaniach nad skutecznością stosowania *Teczki Ucznia* oraz weryfikacja projektu bierze udział autor tego opracowania.

Karta Obserwacyjna Ucznia (w skrócie: KOU) jest kartą roboczą, przeznaczoną do indywidualnego wykorzystywania w okresie pracy dydaktycznej z uczniem (począwszy od klasy V) przez nauczycieli prowadzących obserwacje⁷. Zasadniczo Karta ta składa się z dwóch stron, ale mogą ją uzupełniać uwagi nauczycieli dołączane na luźnych kartkach.

Na str. 1, oprócz danych dotyczących ucznia oraz nauczyciela-obszawatora, wymieniono 15 cech osobowości podlegających indywidualnej obserwacji i ocenie. Cechy te ukierunkowują obserwacje nauczycieli, a wybrane są z punktu widzenia szczególnego znaczenia rozpoznawania ich stopnia natężenia dla orzekania o psychicznej przydatności zawodowej ucznia.

Uzdolnienia do przedmiotu, zainteresowania przedmiotem, koncentracja uwagi, trwałość pamięci, zdolność wyrażania myśli w mowie i piśmie, zdolność do samooceny, ogólna sprawność umysłowa, obowiązkowość i systematyczność, samodzielność myślenia i działania to cechy, podlegające obserwacji głównie w toku procesu lekcyjnego (cechy I–X w KOU). Niektóre z wymienionych w Karcie cech uwidaczniają się szczególnie wyraźnie w sytuacjach swobodnego działania, a więc na niektórych przedmiotach, a wyjątkowo wyraźnie są obserwowalne w sytuacjach pozalekcyjnych (np. w pracy w organizacjach młodzieżowych i uczniowskich, w pracy kół zainteresowań itp.) oraz pozaszkolnych (wycieczki, praca społeczna, dom rodzinny). W tych właśnie sytuacjach należy zwrócić szczególną uwagę na rozpoznawanie stopnia natężenia takich cech, jak: samodzielność myślenia i działania, siła woli, obowiązkowość i systematyczność, zrównoważenie emocjonalne, koleżeństwo, zdolność do nawiązywania kontaktów z rówieśnikami, temperament (cechy IX–XV w KOU).

Dla sterowania ogólnym i zawodowym rozwojem ucznia konieczne jest podjęcie przez nauczyciela próby rozpoznawania uzdolnień kierunkowych tj. specjalnych, indywidualnych (pkt XVI) oraz wyraźniejszych zainteresowań (hobby) – pkt XVII. Notując swoje spostrzeżenia nauczyciel wpisuje w KOU wyróżniające się spośród uzdolnień i zainteresowań danego ucznia, na których można oprzeć dalszą pracę orientacyjną z uczniem, tzn. takie, których celowe rozwijanie może być podstawą do dokonania właściwego wyboru zawodu i kierunku dalszej nauki.

Punkt XVIII KOU – „Najbardziej charakterystyczne cechy ucznia” (krótka charakterystyka) – pozostawia nauczycielom swobodę wypowiedzi na temat cech i właściwości zaobserwowanych, a nie ujętych w Karcie, bądź wskazania z wymienionych cech osobowości tych, które zdaniem nauczyciela szczególnie wyraźnie rzutują na całość przejawów życia ucznia. Z tego punktu widzenia należy również uwzględnić rozwój postaw społecznych, moralnych, cech charakteru, uzdolnień kierunkowych itp.

⁷ Obserwacje prowadzą nauczyciele uczyący w danej klasie przedmiotów ważniejszych z punktu widzenia orientacji zawodowej oraz wychowawca klasy.

Punkt XIX KOU dotyczy określenia perspektyw powodzenia w nauce w pełnej szkole średniej (wyższej) w skali 4-stopniowej, o których to perspektywach można wnioskować w oparciu o rangę, czyli miejsce ucznia w zespole klasowym. Miejsce ucznia w klasie ustalone jest pod kątem perspektyw powodzenia w dalszej nauce dzięki posiadanym przez ucznia cechom osobowości: intelektualnym i charakterologicznym oraz dotychczasowym osiągnięciom dydaktycznym. Przy ustalaniu rangi należy wszystkie powyższe trzy czynniki traktować w sposób równorzędny, biorąc jednak pod uwagę również środowisko rodzinne.

Str. 2 Karty przeznaczona jest do prowadzenia notatek bieżących z obserwacji. Notatki dotyczą spostrzeżeń i uwag obserwatora odnośnie zachowań ucznia i sytuacji, w jakich się przejawiają, a wskazywać powinny na stopień nasilenia poszczególnych cech osobowości ucznia, specjalnych uzdolnień i zamiłowań, perspektyw rozwojowych, przydatności szkolnej i zawodowej itp. Ponadto obejmować winny treść rozmów i porad udzielonych uczniowi odnośnie wyboru profilu programowego, kół zainteresowań, udziału w konkursach i olimpiadach przedmiotowych.

Ze względów praktycznych notatki bieżące mogą być sporządzane na luźnych kartkach i dołączane do Karty Obserwacyjnej Ucznia.

Jak wspomniano wcześniej, obserwacje nauczycielskie prowadzone są systematycznie w oparciu o KOU, począwszy od klasy V do zakończenia przez ucznia nauki w szkole ogólnokształcącej i mają na celu poznanie osobowości ucznia dla właściwego kierowania jego rozwojem ogólnym i zawodowym. Aby opinie różnych nauczycieli były porównywalne, konieczne jest zastosowanie jednolitego systemu ocen stopnia nasilenia poszczególnych cech osobowości ucznia. Nauczyciel dokonuje oceny jeden raz w ciągu roku – przed zakończeniem II semestru nauki szkolnej – posługując się „Instrukcją do oceny cech osobowości ucznia”, a w Karcie Obserwacyjnej Ucznia wpisuje jedynie oceny punktowe, odpowiadające właściwym sformułowanym opisowym z „Instrukcji”. Obserwowane cechy osobowości ucznia (I–XV) oceniane są przez nauczycieli w skali 5-stopniowej (punktowej).

W oparciu o indywidualne oceny cech ucznia, zawarte w KOU, wypełniana jest zespołowo przez nauczycieli-obszawatorów **Zbiorcza Karta Obserwacyjna Ucznia**. Układ jej odpowiada zasadniczo Karcie Obserwacyjnej Ucznia i zawiera ten sam wykaz cech podlegających ocenie. Zespołowe ocenianie cech i notowanie ocen w Zbiorczej Karcie Obserwacyjnej Ucznia ma miejsce na zebraniach Klasowej Rady Orientacyjnej⁸, które odbywają się jeden raz w roku, najlepiej bezpośrednio po rozpoczęciu roku szkolnego. Karta ta jest przechowywana wraz z innymi kartami w *Teczce Ucznia* w ciągu całego okresu nauki ucznia w szkole. W przypadku przejścia ucznia do innej szkoły

⁸ Klasową Radę Orientacyjną, w myśl wypracowanego projektu tworzą wszyscy nauczyciele-obszawatorzy, pedagog szkolny, organizator d.s. orientacji zawodowej, a także doradca zawodowy z poradni wychowawczo-zawodowej, który koordynuje całość pracy Rady.

cała *Teczka Ucznia* wraz z inną dokumentacją jest przesyłana do nowej szkoły.

W zebraniach Klasowej Rady Orientacyjnej uczestniczą wszyscy nauczyciele-obszawatorzy, z których każdy kolejno przedstawia swą indywidualną ocenę danej cechy osobowości ucznia. W przypadku wystąpienia różnic w ocenach indywidualnych należy dążyć do uzgodnienia oceny zbiorczej, opierając się w dyskusji głównie na notatkach bieżących z obserwacji. Tylko takie uzasadnione i przedyskutowane oceny mają charakter ocen obiektywnych i mogą być wpisane do Zbiorczej Karty Obserwacyjnej Ucznia. W ocenach zespołowych członkowie Rady posługują się tą samą „Instrukcją do oceny cech osobowości ucznia”, z jakiej korzystali przy wypełnianiu Karty Obserwacyjnej Ucznia.

Na szczególne podkreślenie zasługuje tu uwaga, że ilościowe oceny zbiorcze nie są średnimi arytmetycznymi poszczególnych ocen indywidualnych, lecz ocenami uzgodnionymi przez zespół nauczycieli-obszawatorów.

W toku dyskusji członków Rady zaznaczy się niejednokrotnie konieczność zwrócenia w dalszej obserwacji baczniejszej uwagi na niektóre cechy ucznia, których dotychczasową ocenę Rada uznaje za niewystarczającą udokumentowaną lub uważa, że planowe oddziaływania wychowawcze mogą wpłynąć korzystnie na rozwój danej cechy. Wskazane jest, by nauczyciele zaznaczyli w swoich Kartach Obserwacyjnych Ucznia tego typu zalecenia Rady i w dalszej pracy respektowali je.

W oparciu o analizę powyższych ocen cech osobowości ucznia oraz innych danych o uczniu zgromadzonych w poszczególnych Kartach *Teczki Ucznia*, Klasowa Rada Orientacyjna przystępuje do ustalania wpisów w **Karcie Porad Szkolnych i Zawodowych dla Ucznia**.

Uwagi Rady dotyczą m. in. określenia ogólnej przydatności zawodowej ucznia z uwagi na posiadane przez niego warunki zdrowotne, fizyczne i cechy osobowości, oceny przydatności ucznia do zawodu planowanego przez niego i jego rodziców oraz oceny trafności wyboru zawodu z punktu widzenia zapotrzebowania rynku pracy.

Najważniejszym i najbardziej odpowiedzialnym etapem pracy Klasowej Rady Orientacyjnej jest ustalenie propozycji odnośnie wyboru przez ucznia zawodu i kierunku dalszej nauki oraz zaleceń kierunków dalszej pracy orientacyjnej z uczniem. Propozycje te dotyczą głównie skierowania ucznia do kół zainteresowań, zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, celem kształtowania i rozwijania zdolności w pożądanym kierunku, uznanym za właściwszy.

W przypadku występowania niezgodności w zakresie planów zawodowych i szkolnych pomiędzy uczniem, jego rodzicami a Radą, ustalane są zespołowo przez Radę propozycje kierunku rozmów z rodzicami i uczniem oraz planów działań wychowawczych, celem zagwarantowania jak najwłaściwszego ukierunkowania zawodowego.

Bez wszechstronnego poznania uczniów, w czym kluczową rolę odgrywa systematyczna, odpowiednio zorganizowana obserwacja prowadzona przez nauczycieli, nie byłoby możliwe dokonanie ocen przydatności zawodowej uczniów i podejmowania poprawnych decyzji odnośnie kierowania dalszym ogólnym i zawodowym rozwojem ucznia. Oczywiście podejmowanie decyzji w tych sprawach jest zadaniem bardzo trudnym i specjalistyczna pomoc ze strony lekarzy, pracowników poradni wychowawczo-zawodowych oraz innych instytucji odpowiedzialnych za organizowanie orientacji zawodowej jest tu jak najbardziej pożądana.